

УДК 94 (470+571):061 "18/1917"

ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМЦІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (XIX - ПОЧАТОК XX ст.): ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

ІВАН ГВЕТАДЗЕ,

здобувач кафедри історії України Донецького національного університету

У статті аналізується джерельна база проблеми становлення та діяльності благодійних товариств, які протягом XIX - на початку XX ст. були засновані на півдні України представниками іноземних держав для надання допомоги співвітчизникам, що постійно або тимчасово мешкали на території нашої країни.

Ключові слова: благодійність, іноземці, Південна Україна, благодійні товариства.

Постановка проблеми. Розвиток українського суспільства на сучасному етапі характеризується суттєвими змінами в політичній, соціально-економічній та культурній сферах. До них, зокрема, можна віднести зростання безробіття, збільшення категорій населення, що потребують соціальної допомоги, недостатнє фінансування державою науки, освіти, культури тощо. У зв'язку із цим особливої уваги потребує осмислення такого феномена суспільства, як благодійність. Вивчення цієї проблеми дає змогу виявити комплекс форм і методів, які застосовувалися в процесі роботи благодійними товариствами. В Україні навіть на початку XXI ст. може бути використаний досвід соціальної допомоги населенню в імперський період.

Специфіка півдня України обумовила появу благодійних організацій національного спрямування. На наш погляд, їх слід оцінювати не з точки зору масштабності їхньої діяльності, а з точки зору позитивних наслідків їхньої практичної роботи. Історичне минуле довело, що греки, євреї, німці, поляки та представники інших національностей мали потребу в таких товариствах, оскільки вони надавали конкретну допомогу членам своїх громад і намагались вирішити життєві проблеми, яким не приділяли належної уваги органи влади. Іноземці перших поколінь прагнули зберегти свою мову, звичаї, релігію, а нерідко й громадянство тієї країни, із якої прибули. Це були купці, фабриканти, дипломати, лікарі, військові, біженці із земель, що страждали від турецької неволі. Багато з них були досить заможними людьми, що дозволяло їм займатися добродійною діяльністю. Але частіше їхня щедрість обмежувалася рамками своєї національної чи релігійної групи, тому пожертви вони адресували насамперед національному благодійному товариству або церкві. Відтворити ці процеси допомагають джерела, які зберігаються в українських та російських архівосховищах, а також опубліковані матеріали.

Дослідження і публікації, у яких започатковано вирішення проблеми. Деякі аспекти благодійної діяльності іноземців як за національною, так і за конфесійною належністю на півдні України на підставі аналізу джерел представлені в роботах

І. Гребцової [1], Ю. Гузенка [2], В. Ганзуленка [3], С. Накаєвої [4].

Мета роботи полягає в характеристиці основних груп джерел з історії благодійних товариств Південної України, створених за національною і конфесійною ознаками протягом XIX - на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. За видовою приналежністю корпус джерел з історії благодійних товариств півдня України поділяється на законодавчі, актові, діловодні, статистичні, матеріали періодичної преси, особистого походження та довідкові видання.

Законодавчі акти царського уряду (іменні імператорські, сенатські укази, затверджені статuti благодійних товариств тощо) стосуються утворення та внутрішнього устрою благодійних товариств іноземців. Вони містяться в "Полном Собрании Законов Российской империи", "Своде Законов Российской империи". Значна частина з них є офіційними розпорядженнями царського уряду, які розкривають процес становлення благодійності в Російській імперії, зокрема на півдні України. Ці документи склали законодавчу базу й визначили головні напрямки діяльності влади щодо громадської благодійності, структури, компетенції добродійних товариств та їх взаємодії з державними установами. Прикладом цього є затверджені царським урядом правила благодійного товариства на користь швейцарців у м. Одесі від 20 липня 1945 р. [5] та затверджене імператором Миколою I 23 серпня 1846 р. положення про Благодійне товариство на користь німців в Одесі [6].

Унаслідок збільшення кількості благодійних закладів 3 січня 1869 р. імператором було затверджено положення Комітету міністрів "О предоставлении Министерству внутренних дел права утверждения Уставов общественных и частных благотворительных заведений" [7]. Це рішення обумовлювалося тим, що надання статутів товариств на затвердження імператору значно ускладнювало роботу благодійних закладів, хоча їх діяльність мала заохочуватися. Тому Олександром II було дозволено затвердження статутів іноземних благодійних товариств у

№ 7 (114) листопад-грудень 2011 р.

Міністерстві внутрішніх справ. Це нововведення значно спрощувало не тільки процедуру відкриття благодійних товариств, а й інші організаційні питання їхньої діяльності. Після прийняття цього закону можна говорити про значне збільшення кількості іноземних благодійних товариств.

Доповнюють опубліковані законодавчі акти тексти законів, які зберігаються в фондах Російського державного історичного архіву (ф. 759 - Собственная Его Императорского Величества Канцелярия по учреждениям Императрицы Марии, ф. 763 - Комитет Главного попечительства детских приютов, ф. 1263 - Комитет Министров).

Серед актових матеріалів значну цінність мають статuti, на яких, по суті, базувався процес становлення благодійних організацій. Статuti подають інформацію про мету, завдання товариств, способи їх досягнення; розподіл членів за їхніми внесками, званнями; шляхи отримання коштів, функціональні обов'язки правління, членів товариства, загальних зборів; правила прийому нових членів до товариств, порядок їх закриття тощо. Опубліковані статuti й архівні документи свідчать, що на півдні України в XIX ст. іноземні благодійні товариства переважно засновувалися за клопотаннями консульства. Консул зазвичай був головою товариства. Схожість структури управління поширювалася також на керівні органи іноземних благодійних організацій. Благодійними товариствами керували рада й правління, рідше - комітет. Єдиними були джерела формування коштів товариств, форми зберігання та збільшення запасного капіталу [8]. Проекти статутів іноземних благодійних товариств надавалися через Комітет міністрів на затвердження імператору. У процесі діяльності товариств статuti нерідко оновлювалися й доповнювалися, тому у фондах місцевих архівів України (Державному архіві Миколаївської області, Державному архіві Херсонської області, Державному архіві Одеської області, Державному архіві Дніпропетровської області, Державному архіві Запорізької області) зберігаються декілька примірників статутів, затверджених у різні часи.

Статутні документи іноземних благодійних товариств відрізнялися мовою публікації. Зокрема, статuti німецького товариства (1863, 1874) були укладені російською мовою, швейцарського (1845) - німецькою, італійського (1863) - італійською мовою. Статuti грецького (1865, 1871) та французького (1864, 1874) товариств м. Одеси були двомовними і включали, крім тексту рідною мовою, його російський аналог.

Іноземні благодійні організації в статутних документах декларували схожі завдання. До цих завдань входило постачання одягу, їжі й надання притулку для співвітчизників, які цього потребують; сприяння в пошуку роботи, забезпечення бідних ліками. Товариства утримували за свій кошт хворих у лікарнях, старих і немічних у богадільнях, а малолітніх - у сирітських притулках, навчальних закладах, а також виділяли кошти на поховання померлих.

Однак низка благодійних товариств, що діяли на півдні України, не обмежували своєї діяльності виконанням цих стандартних завдань. Так, у статuti Одеського грецького благодійного товариства разом із загальною для статутів іноземних благодійних організацій метою, містилися додаткові завдання, які були безпосередньо пов'язані із життям одеської грецької громади. Вони полягали в підтримці зов-

нішнього вигляду і внутрішнього оздоблення грецького храму в Одесі, допомозі грецьким навчальним закладам міста й турботі про заснування нових [9].

Ще більш широкі завдання були сформульовані в статuti Одеського болгарського настоятельства. На перший план висувалися: 1) постачання всього необхідного для болгарських православних церков; 2) матеріальна допомога болгарським училищам; 3) піклування про освіту священнослужителів і вчителів для болгарських училищ; 4) допомога молодим болгарам, які приїздили до Росії з метою здобуття освіти; 5) сприяння виданню творів болгарською мовою. Положення про надання матеріальної допомоги болгарам, які проживали в Росії, лише завершувало перелік завдань товариства [10].

Матеріали Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора, Херсонського цивільного та Миколаївського військового губернаторів, Одеського та Миколаївського градоначальників, попечителів навчальних округів, міських дум та управ, поліцейських органів дають уявлення про діяльність благодійних товариств, їхні взаємовідносини, діяльність при них шкіл та училищ, будівництво нових притулків.

Наявність величезного масиву опублікованих матеріалів діловодства багато в чому пояснюється тим, що сфера благодійності й громадського піклування в Російській імперії перебувала в межах компетенції Міністерства внутрішніх справ. Можливості цього відомства дозволяли публікувати, систематизувати й узагальнювати відомості, отримані від губернаторів та керівників інших відомств.

Іншим позитивним моментом для появи значного пласту звітів та оглядів благодійних установ було те, що у сфері філантропії склався механізм громадського контролю - фінансова звітність була "прозорою" - щоб інформувати жертводавців і громадськість про витрачання коштів і шляхом демонстрації ефективності благодійності заохотити до пожертвувань нових донорів. Керівництво товариств відповідно до статуту щорічно звітувало перед загальними зборами їх учасників, а звіти зазвичай публікувалися. Зі звітів можна отримати відомості про кількісний склад членів, їхній соціальний стан, фінансову статистику, кількість осіб, що отримали матеріальну допомогу, форми надання цієї допомоги тощо. На жаль, збереження звітної документації є нерівнозначним, що ускладнює можливість її зіставлення. Проте дані втрачених звітів можуть бути частково відновлені за матеріалами регіональної преси, на сторінках якої час від часу друкувалися їхні основні положення.

Значний інтерес для вивчення діяльності іноземних благодійних товариств має ділове листування. На адресу губернської та міської адміністрації від благодійних організацій надходили прохання, клопотання, записки, які збереглися у фондах місцевих архівів України. Від представників національних громад благодійні товариства одержували скарги, подяки, привітання.

Наступну групу джерел складають статистичні матеріали, які представлені тематичними збірками, статистичними виданнями [11]. Вони дають уявлення про загальну кількість громадських благодійних товариств, становий склад їхніх членів, обсяг допомоги збіднілим верствам населення цими установами та інші важливі відомості.

Цінними джерелами є збірки, видані Відомством установ імператриці Марії. Вони подають найбільш суттєву інформацію про розвиток мережі добродійних установ на зламі століть. У 1899 р. вийшов "Сборник сведений о благотворительности в России" [12], у якому наводилася інформація про благодійні установи, розподілена по губерніях та повітах, відомості про їхній склад, капітал, прибутки, видатки тощо.

Найбільш повним статистичним довідником є тритомник "Благотворительные учреждения Российской империи" [13]. Для вивчення зазначеної проблеми значну цінність становить другий том видання, який включив систематизовані дані по 48 губерніях Європейської Росії, описавши кожну з філантропічних інституцій за такими параметрами: рік заснування, відомче підпорядкування, нерухомість, капітали, кількість пацієнтів у 1898 р., поточні кошти й витрати в 1898 р.

У 1907 р. вийшло два томи (у трьох книгах) довідкового видання "Благотворительность в России" [14]. Спеціально для видання були оброблені результати першого загального перепису населення 1897 р. "про всі категорії осіб, які користуються благодійною допомогою". Другий том у двох частинах включив відомості по губерніях.

Статистичні матеріали істотно доповнює періодична преса. Це урядові журнали й газети, присвячені опіці та філантропії. Вони подають цікаву інформацію про роботу благодійних об'єднань. У середині XIX ст. у пресі систематично публікувалися оголошення про заснування іноземних благодійних товариств, замітки, повідомлення, аналітичні статті про їхню діяльність. Унаслідок аналізу цих джерел можна зробити висновки про ефективність благодійної допомоги.

Інформація про благодійні товариства допомоги незможним учням духовних училищ та інші філантропічні заклади міститься у "Прибавлениях к "Херсонским губернским ведомостям", "Прибавлениях к "Екатеринославским губернским ведомостям".

Певний матеріал з окресленої проблеми вміщували також газети, що виходили на той час на півдні України: "Южанин", "Николаевская газета", "Одесский вестник" та ін. Так, "Одесский вестник" у 1852 р. надрукував докладну статтю "Іноземні благодійні товариства в Одесі", де була подана порівняльна характеристика діяльності німецького і швейцарського благодійних товариств [15].

Відкриття й функціонування філантропічних товариств, благодійні акції, які вони влаштовували, форми діяльності, оголошення про засідання - ось далеко не повний перелік повідомлень, про які можна дізнатися зі шпальт цих газет.

Певний інтерес для вивчення історії іноземних благодійних організацій у південному регіоні імперії мають матеріали особистого походження: спогади, записки, особисті листи їх учасників. Ці джерела чітко відображають погляд сучасників на діяльність іноземних благодійних товариств у Росії.

Важливе значення для розкриття зазначеної теми мають довідкові видання, до яких належать пам'ятні книжки, історичні огляди філантропічних об'єднань та адрес-календарі. Ці джерела містять цінний фактичний матеріал про кількість громадських благодійних товариств у містах півдня України, історію їх виникнення, принципи функціонування, їхніх засновників, кількість населення, що отримало до-

помогу, описи майна товариств, будівництво ними нових приміщень під їдальні, притулки, майстерні, навчальні заклади тощо.

Висновок

Таким чином, аналіз джерел з історії іноземних благодійних товариств півдня України дозволяє зробити висновок, що основними джерелами вивчення їх функціонування в XIX - на початку XX ст. є законодавчі, актові, діловодні, статистичні, матеріали періодичної преси, особистого походження та довідкові видання. Їх комплексний аналіз дає змогу з'ясувати питання про політичні й соціальні передумови створення благодійних товариств та їхній історичний шлях; дослідити та охарактеризувати головні напрямки діяльності благодійних товариств; з'ясувати взаємовідносини органів благодійності з державною владою; розглянути основні напрямки благодійної діяльності та з'ясувати фактори, що зумовлювали якісний рівень їх роботи; проаналізувати місце іноземних громадських філантропічних об'єднань у становленні благодійності на півдні України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гребцова И. С. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII - 60-е гг. XIX ст. / И. С. Гребцова. - Одесса : Астропринт, 2006. - 362 с.
2. Гузенко Ю. І. Становлення та діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX - на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ю. І. Гузенко. - Черкаси, 2004. - 241 с.
3. Ганзуленко В. П. Римо-католицькі громади півдня України (кінець XIX - початок XX ст.) : соціальний аспект / В. П. Ганзуленко // Південний архів. - Херсон, 2008. - Вип. XXVIII-XXIX. - С. 280-287.
4. Накаєва С. А. Джерела вивчення діяльності іноземних товариств на півдні Російської імперії у другій третині XIX ст. / С. А. Накаєва // Наукові праці : науково-методичний журнал. - Т. 45. - Вип. 32. Історичні науки. - Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. - С. 134-137.
5. ПСЗ. - 2-е собрание. - Т. 20. - СПб., 1845. - № 19220. - С. 219-220.
6. Там само. - Т. 20. - Отд. 2. - СПб., 1846. - № 20340. - С. 546-548.
7. Там само. - Т. 44. - Отд. 1. - СПб., 1873. - № 46615. - С. 53-54.
8. Устав греческого благотворительного общества в г. Одессе. - Одесса, 1865. - С. 3-4; Одесское благотворительное общество в пользу швейцарцев. - Одесса, 1848. - С. 1-3.
9. Державний архів Одеської області. - Ф. 2. - Оп. 2. - Спр. 1575. - Арк. 70-71.
10. Гребцова И. С. Болгарское настоятельство в системе национальных благотворительных обществ Одессы второй половины XIX в. / И. С. Гребцова // Україна і Болгарія: віхи історичної дружби. - Одеса, 1999. - С. 162-163.
11. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга под ред. В. П. Семенова-Тянь-Шанского. - Т. 14: Новороссия и Крым. - СПб., 1910. - 983 с.; Семенов П. Географическо-статистический словарь Российской империи. - СПб., 1885. - 643 с.
12. Сборник сведений о благотворительности в России. - СПб., 1899. - 1207 с.
13. Благотворительные учреждения Российской империи : [в 3-х тт.]. - СПб., 1900.
14. Благотворительность в России. - СПб., 1907. - Т. 1-2.
15. Одесский вестник. - 1852. - 26 января.

I. Hvetadze

THE CHARITABLE ACTIVITIES OF FOREIGNERS IN THE SOUTH OF UKRAINE DURING THE 19TH CENTURY AND THE EARLY 20TH CENTURY: SOURCE STUDY ASPECT

The historic sources base of the problem of forming and functioning of charity organizations built in the South of the Russian empire by foreigners during the 19th century and the early 20th century in order to help their compatriots who lived-temporarily or constantly - on the territory of the country is analysed.

Key words: charity, foreigners, the South of Ukraine, charitable companies.

© I. Гветадзе

Надійшла до редакції 21.10.2011

УДК 94:37(477.83/.86)"1850/1860"(092) I.Наумович

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА НАУМОВИЧА У 1850-х - НА ПОЧАТКУ 1860-х рр.

ВАСИЛЬ GERUN,

аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті проаналізовано культурно-просвітницьку діяльність письменника, видавця, відомого галицького церковного і громадсько-політичного діяча, одного з провідників москвофільства Івана Григоровича Наумовича в 1850-х - на початку 1860-х рр. у контексті розвитку та поширення літератури, формування просвітницьких програм та розвитку шкільництва в Галичині.

Ключові слова: Галичина, просвітницька робота, національний рух, популярна література, народні школи.

Постановка проблеми. Пожвавлення суспільно-політичного та культурного життя в Галичині після революції 1848 р. супроводжувалося активним намаганням руської інтелігенції працювати для народу та займатися його просвітництвом [1]. Галицькі патріоти в 1850-х - на початку 1860-х рр. виробили та запропонували велику кількість форм просвітницької роботи, але у зв'язку зі складними внутрішньополітичними обставинами зосередили увагу головним чином на розвитку руської літератури та шкільництва в краї. Письменник і просвітитель, москвофіл І. Наумович (1826-1891 рр.) уже тоді активно долучився до цієї просвітницької роботи, а в середині 1860-х рр. один із перших виробив основи нових її форм. При них зусилля письменницької роботи мали бути спрямовані на створення популярної літератури для народу, а ініціатива просвітництва мала виходити від руської інтелігенції, яка на себе повинна була перебрати роль держави в проведенні просвітницьких заходів.

Джерельна база та стан дослідження проблеми. Основним дослідженням, яке спеціально присвячене діяльності відомого галицького громадсько-політичного діяча І. Наумовича залишається праця О. Мончаловського, написана в 1899 р. [2]. Однак, характеризуючи його культурно-просвітницьку діяльність, О. Мончаловський, як і більшість дослідників, пропонує її відправним пунктом уважати заснування І. Наумовичем на початку 1870-х рр. популярних періодичних видань для народу. Тому поза

увагою залишилася низка важливих питань, які стосуються просвітницької роботи одного з лідерів просвітницького руху та ідейних натхненників руських патріотів у 1850-х - 1860-х рр. Окремі аспекти досліджуваного питання розкриті в статтях І. Франка [3] та М. Павлика [4].

Мета роботи - висвітлити зміст та засади культурно-просвітницької діяльності відомого галицького громадсько-політичного діяча І. Наумовича в 1850-х - на початку 1860-х рр.

У статті запропонований аналіз проблеми на основі аналізу власних творів І. Наумовича та його публікацій у галицькій пресі: "Зорі Галицькій", "Вістнику", "Слові". Використано також матеріали опублікованої кореспонденції Я. Головацького, із яким І. Наумович активно співпрацював, та матеріали засідань Галицького Крайового Сейму, у роботі якого І. Наумович брав активну участь.

Виклад основного матеріалу. І. Наумович активно долучається до культурно-просвітницької роботи галицької інтелігенції у 1850-х рр. Дослідник українсько-руської літератури О. Терлецький писав про діяльність Галицько-Руської матиці, яка після революції 1848 р. об'єднала велику кількість патріотів та на деякий час увиразнила один із напрямів просвітницького руху: "З усього майже сеї діяльності віє теплий і прихильний для селянства дух; його просьвіту кладуть основателі Матиці своєю головною метою; тай руську літературу хочуть розвивати так, аби

№ 7 (114) листопад-грудень 2011 р.